

Huumeista riippuvaisen toimijuus vahvistuu matalan kynnyksen palveluissa

JOHANNA RANTA

Vuosi 2020 on ollut maailmanlaajuisesti poikkeuksellinen. Koronaviruspandemia on pakottanut meidät luomaan arkeemme uusia käytäntöjä ja sopeutumaan niihin nopeasti. Yhdelle pandemiatilanteelle on tarkoitettu oman etätöiden ja lasten etäkoulun yhdistämistä, toiselle se on tuottanut huolta viruksen riskiryhmään kuuluvien läheisten selviytymisestä.

Pandemia on koskettanut vakavasti myös yhteiskunnallisessa marginaaliasemassa eläviä ihmisiä, joiden arki on jo lähtökohtaisesti koostunut monenlaisista terveydellisistä riskeistä, sosiaalisen tuen tarpeista ja kokemuksesta epävarmasta tulevaisuudesta. Tällaisessa tilanteessa elävät myös huumeista riippuvaiset ihmiset, joiden arkea varjostavat usein vähentyneet voimavarat ja heikentynyt toimintakyky. Tähän ovat voineet johtaa huumeriippuvuus ja muut psyykkiset ja fyysiset sairaudet, asunnottomuus, traumaattiset elämäkokemukset, vähävaraisuus, velkaantuneisuus, vankeustuomiot ja niin edelleen.

Viime keväänä seurasimme, kuinka asunnottomien päihhteistä riippuvaisten ihmisten päiväkeskuksia ja muita heille kohdennettuja palveluita jouduttiin koronaviruspandemian vuoksi sulkemaan. Usein riskiryhmään kuuluvien ihmisten suojautuminen virukselta vaikeutui entisestään,

kun hygieniasta ja muista arjen perustarpeista ei ollut mahdollista huolehtia edes viimesijaista tukea tarjoavissa palveluissa. Pandemia on haastanut myös auttamistyön tekijöitä, jotka ovat joutuneet luomaan nopeasti uusia työkäytäntöjä tavoittaakseen asiakkaitaan ja vastatakseen heidän tuen tarpeisiinsa myös poikkeusolojen aikana.

Koronaviruspandemia on yksi esimerkki siitä, kuinka valtakunnalliset ja jopa kansainväliset olosuhteet tulevat osaksi palvelujärjestelmän kohtauksia ja vaikuttavat yksilöiden toimintaan myös paikallisesti. Huumeista riippuvaisilla, kuten meillä kaikilla, nämä suhteet voivat joissakin tilanteissa yhtäältä rajoittaa omaehtoista toimintaamme, toisaalta myös edistää sosiaalisten oikeuksiemme toteutumista.

Yhteiskunnallinen keskustelu on viime vuosina kytkeytynyt huumeista riippuvaisten elämäntilanteisiin eri tavoin. Tutkimuksissa ja mediassa on esimerkiksi kritisoitu päihdepalveluiden kilpailuttamiseen liittyviä ongelmia eri näkökulmista (esim. Helsingin Sanomat 2015; Aamulehti 2017; Juhi-la ym. 2017; Stenius & Storbjörk 2020). Huumeista riippuvaisiin kohdistuvista asenteista taas ovat kertoneet julkisesti esitetyt näkemyserot siitä, minne heille tarkoitettu asumisyksikkö on sopivaa maantieteellisesti sijoittaa (esim. Helsingin Sanomat 2018). Myös keskustelunavauksissa siitä, tulisiko Suomessa luopua huumeiden käytön rangaistavuudesta (esim. Hakkarainen & Tammi 2018), on keskeisesti kyse huumeista riippuvaisten yhteiskunnallisesta asemasta.

Sen lisäksi, että huumeista riippuvaiset toimivat osana tiettyä yhteiskuntaa ja palvelujärjestelmää, heidän arkeensa liittyy myös henkilökohtaisia suhteita. Monilla heistä läheisimmät ihmissuhteet koostuvat muista huumeita käyttävistä ihmisistä, jos perhesuhteet ovat kärsineet lapsuudenko-

Teksti pohjautuu kirjoittajan Tampereen yliopistossa 14.8.2020 tarkastetun väitöskirjan "Suhteellinen toimijuus huumeita käyttävien matalan kynnyksen palveluissa: Tutkimus institutionaalista vuorovaikutuksesta" lektioon. Sosiaaliryöön väitöstudkimus on tehty osana Suomen Akatemian rahoittamia tutkimushankkeita "Asiakkaiden ja työntekijöiden vastuullistaminen mielenterveytyöön käytännössä" (2011–2016) sekä "Kodeissa tapahtuvien palvelukohtaamisten maantiede hyvinvointipalvelujen marginaaleissa Suomessa ja Ruotsissa" (2017–2022). Lisäksi tutkimusta ovat rahoittaneet Tampereen yliopisto ja Alfred Kordelinin säätiö.

din vaikeista oloista tai ne ovat ajan saatossa rikkoutuneet huumeriippuvuuden ja sen liitännäisilmiöiden vuoksi.

Huumeista riippuvaisille tulisikin auttamistyössä tarjota mahdollisuus luottamuksellisiin ihmissuhteisiin. Luottamuksen muodostaminen ei kuitenkaan ole itsestään selvää, jos aiemmat ihmissuhteet ovat johtaneet traumaattisiin kokemuksiin. Lisäksi huumeiden käytössä on Suomessa kyse lähtökohtaisesti rikollisesta toiminnasta, mikä voi vaikeuttaa asian puheeksi ottamista ja johtaa leimaaviin kohtaamisiin palvelujärjestelmässä – huolimatta siitä, että lain mukaan jokaisella tulisi olla oikeus ihmisarvoiseen kohteluun sosiaali- ja terveystaloudissa. Luottamuksen rakentamiselle onkin paremmat edellytykset, kun palveluissa on ymmärrystä huumeriippuvuudesta sekä sen syistä ja seurauksista arkeen.

Huumeita käyttävien ihmisten palveluihin pääsy on usein jo lähtökohtaisesti vaikeutunut riippuvuuteen kietoutuneen arjen vuoksi. Matalan kynnyksen palveluiden tarkoituksena on edistää tuen saavutettavuutta konkreettisilla teoilla, kuten mahdollistamalla anonyymi asiointi ilman ajanvarausta tai lähetettä. Näillä palveluilla on tärkeä tehtävä, sillä ilman tarkoituksenmukaista tukea jääminen altistaa huumeista riippuvaisia huonosaisisuuden kasautumiselle ja lisää kuolemanriskiä entisestään.

Tämä riski on monille suomalaisille todellinen. Vuoden 2017 tilastoissa pelkästään opioidien ja amfetamiinien ongelmakäyttäjien määräksi arvioitiin 31 100–44 300 henkilöä (Rönkä ym. 2020). Erityisen huolestuttavaa on, että opioidien käyttö huumeena on viime vuosina lisääntynyt etenkin 25–34-vuotiaiden keskuudessa (Karjalainen ym. 2020, 18–19). Ongelmakäytön ja huono-osaisuuden lisääntyminen kertovat siitä, että tulevaisuudessa palvelujärjestelmän tulee pystyä tukemaan yhä useampaa huumeista riippuvaista ihmistä entistä monimutkaisemmissa elämäntilanteissa.

Kun työskentelin sosiaalityöntekijänä huumeita käyttäville ihmisille kohdennetuissa palveluissa, pidin työssäni erityisesti asiakkaiden kohtaamisesta. Työpäiviini kuuluivat kuitenkin toistuvat turhautumisen ja riittämättömyyden tunteet, jotka eivät yleensä olleet lähtöisin omasta tai asiakkaideni toiminnasta. Koin usein joutuvani umpikujatilanteisiin, joissa oma ammattietiikkani ja asiakkaiden tarpeet törmäsivät auttamistyön reuna-alueisiin, kuten palveluihin pääsyä määrittäviin rakenteellisiin esteisiin. Näiden esteiden purkami-

nen oli oman toimintavaltani ulkopuolella, mikä teki työstä ajoittain raskasta. Monin verroin raskaampia nämä tilanteet olivat kuitenkin asiakkaille, jotka jäivät ilman tarvitsemaansa tukea.

Myös aiemmista tutkimuksista tiedämme, että huumeista riippuvaiset ovat alttiita haavoittuvuuden kokemuksille niin palvelujärjestelmässä, yhteiskunnassa kuin henkilökohtaisissa suhteissaan. Kuitenkaan sitä, miten erilaiset suhteet konkretisoituvat huumeita käyttävien palveluiden kohtaamisissa ja miten ne lopulta käytännössä kytkeytyvät asiakkaiden tilanteista käytäviin neuvotteluihin, ei ole ennen tutkittu.

Tutkimukseni paikantui kahden matalan kynnyksen palvelun arkeen suuressa suomalaisessa kaupungissa. Analyysin kohteena oli institutionaalinen vuorovaikutus, jossa asiakkaat ja työntekijät tulkintani mukaan tuottivat instituution sosiaalista todellisuutta. Nojasin siihen käsitykseen, että tutkimalla asiakkaiden ja työntekijöiden välistä vuorovaikutusta saavutetaan tärkeää tietoa auttamistyön organisaatioiden arkisesta toiminnasta.

Tutkimusaineisto kerättiin nauhoittamalla ja havainnoimalla asiakkaiden ja työntekijöiden kohtaamia avohoitopalvelussa vuonna 2012 sekä huumeiden käytön haittojen vähentämiseen tähtäävässä asumisen ja arjen tuen hankkeessa vuonna 2017. Aineistona oli 41 asiakkaan ja työntekijän välistä vuorovaikutustilannetta: eri tahojen verkostopalavereita, avohoidollisia keskusteluita, kohtauksia asiakkaiden kodeissa sekä avoimessa kohtauspaikassa todentuvia ryhmäkeskusteluja ja päivystyksellisiä tapaamisia.

Tarkastelin tutkimuksessani sitä, millaisia sosiaalisia suhteita huumeita käyttäville ihmisille kohdennettujen matalan kynnyksen palveluiden asiakas-työntekijävuorovaikutuksessa rakentuu, ja miten nämä suhteet kietoutuvat asiakkaiden ja työntekijöiden toimijuuteen. Lähestyin kysymystä suhteellisen toimijuuden käsitteellä, jolla viittasin siihen, että yksilön kyky, kapasiteetti ja valta toimia on aina sidoksissa ympäröiviin suhteisiin ja niiden väliseen vuorovaikutukseen.

Käsitteellistin matalan kynnyksen kohtaamiset suhdeperustaiseksi auttamistyöksi. Tällä tarkoitin ensinnäkin sitä, että miellän asiakkaan ja työntekijän välisen vuorovaikutussuhteen auttamistyön perustaksi. Toiseksi viittasin tällä käsitteellä vuorovaikutussuhdetta läpäiseviin laajempiin suhteisiin, jotka kietoutuvat asiakkaiden ja työntekijöiden toimijuuteen heidän kohtaamisissaan tilannekoh-

taisesti. Ymmärrän suhdeperustaisen auttamistyön siis kontekstiksi, jossa suhteellinen toimijuus rakentuu.

Tutkimukseni osoitti, että matalan kynnyksen kohtaamisissa on jatkuvasti läsnä samanaikaisia ja toisistaan riippuvaisia, asiakkaiden ja työntekijöiden toimijuuteen kietoutuvia suhteita. Nämä suhteet kytkeytyivät yhteiskuntaan, palvelujärjestelmään, paikkoihin ja osapuolten henkilökohtaisiin suhteisiin.

Toisiinsa kietoutuneet suhteet tilanteesta riippuen joko vahvistivat tai rajoittivat osapuolten toimijuutta. Tutkimuksessani korostuivat huumeista riippuvaisten asiakkaiden toimijuutta eri tavoin heikentävät suhteet, mutta myös työntekijöiden toimijuus kohtasi monitasoisissa suhteissa rajoituksia.

Yhteiskuntasuhteet kietoutuivat vallitseviin arvoihin ja poliittisiin linjauksiin, tarkemmin sanottuna huumeita koskeviin asenteisiin ja markkina-perustaisiin arvoihin sekä perusoikeuksia, sosiaali- ja terveyspalveluita ja huumeiden käyttöä koskevaan lainsäädäntöön. Yhteiskuntasuhteet kietoutuivat monin tavoin palvelujärjestelmäsuhteisiin – esimerkiksi määrittämällä sitä, millaisia mahdollisuuksia asiakkailla oli lainsäädännön puitteissa ylipäätään päästä palveluiden piiriin.

Yhteiskuntasuhteilla oli myös globaaleja yhteyksiä. Työntekijät sovelsivat asiakkaita kohdatessaan kansainvälisiin vaikutteisiin pohjautuvia työkäytäntöjä, joista oli luotu valtakunnallisia poliittisia strategioita. Työskentely perustui esimerkiksi asunnon perusoikeudeksi mieltävään Asunto ensin -malliin tai haittoja vähentävään lähestymistapaan, jonka pyrkimyksenä on vähentää huumeiden käytöstä koituvia yhteiskunnallisia haittoja ja parantaa yksilön elämänlaatua huumeiden käytöstä huolimatta. Molemmat edellä mainitut lähestymistavat tarjosivatkin tärkeitä keinoja asiakkaiden toimijuuden vahvistamiseksi.

Palvelujärjestelmäsuhteet liittyivät palveluiden väliseen yhteistyöhön, paikalliseen palveluiden järjestämisen tapaan ja palveluvalikoimaan, kunkin palvelun tehtävään palvelujärjestelmässä sekä palveluihin pääsyyille asetettuihin kriteereihin. Palvelujärjestelmäsuhteet heijastuivat myös kulttuurisina odotuksina siitä, miten asiakkaan ja työntekijän tulisi omasta roolistaan käsin keskinäisissä kohtaamisissaan toimia.

Palvelujärjestelmäsuhteissa korostuivat sekä asiakkaiden että työntekijöiden toimijuutta rajoittaneet, länsimaisista trendeistä seuranneet mark-

kinoistuneet käytännöt. Asiakkaat tekivät palveluvalintansa usein kilpailutetun ja kapean palveluvalikoiman puitteissa ilman, että heille oli välttämättä lähtökohtaisestikaan tarjolla omaan tilanteeseensa sopivaa tukea. Auttamistyön tekijät taas eivät juuri voineet vaikuttaa kilpailutettujen palveluiden toimintatapoihin, sisältöön tai kriteereihin, sillä valtakunnallisen hankintalainsäädännön pohjalta toimiva palveluiden tilaaja oli määritellyt nämä seikat jo aiemmin kilpailutuksen yhteydessä.

Paikkasuhteet kytkeytyivät erilaisiin kohtaamispaikkoihin organisaatioiden tiloissa ja asiakkaiden kodeissa. Organisaation tilat kohtaamispaikkana tukivat lähtökohtaisesti työntekijöiden toimijuutta. Työntekijät kuitenkin pyrkivät vahvistamaan asiakkaiden toimijuutta edistämällä aktiivisesti heidän osallistumistaan sanalliseen vuorovaikutukseen, kuten omaa tilannettaan koskevaan päätöksentekoon. Lähtökohtaisesti parhaat edellytykset asiakkaan vahvalle toimijuudelle paikkasuhteissa loi asiakkaan yksityinen koti, joka toisaalta oli myös asiakkaiden ja työntekijöiden kohtaamispaikoista ristiriitaisin. Kun kotiin liittyi kuormittavia kokemuksia, myös asiakkaan toimijuutta vahvistavan tuen merkitys korostui.

Paikkasuhteet tulivat näkyväksi myös keskusteluissa asiakkaiden aiemmista kodeista ja palvelukokemuksista sekä niiden merkityksestä tulevaisuudelle. Suhteet kietoutuivat siis myös aikaan. Aiemmat paikkakokemukset vaikuttivat muun muassa siihen, millaisia tulevaisuuteen vaikuttavia huumehoidon tai tukiasumisen palveluvalintoja asiakkaat tekivät nykyhetkessä, millaiseksi he halusivat kotinsa rakentaa tai miten he pystyivät kiinnittymään nykyiseen asuinpaikkaansa. Asiakkaiden elämänhistoriat kulkivat siis kohtaamisissa mukana.

Henkilökohtaiset suhteet liittyivät asiakkaiden läheissuhteisiin sekä muuhun arkeen – niin historiaan, nykytilanteeseen kuin tulevaisuudensuunnitelmiinkin. Keskeisin henkilökohtainen suhde muodostui matalan kynnyksen palvelun asiakkaan ja työntekijän välille, mikä kietoi henkilökohtaiset suhteet ja palvelujärjestelmäsuhteet toisiinsa. Luottamuksellinen vuorovaikutussuhde mahdollisti asiakkaiden toimijuuden vahvistamisen niissäkin tilanteissa, joissa heidän toimijuuteensa kohdistui eri tahoilta rajoitteita – esimerkiksi silloin, kun he olivat kokeneet haavoittuvuutta läheissuhteissaan tai silloin, kun he olivat törmänneet toimijuutta rajoittaviin kokemuksiin toisaalla palvelujärjestelmässä tai yhteiskunnassa. Myös työnte-

kijöiden toimijuus kytkeytyi näissä tilanteissa heidän henkilökohtaisiin suhteisiinsa, kuten ammatitiettiin, joka määrittä heidän työkäytäntöjään ja vuorovaikutuksellisia toimintatapojaan.

Asiakkaiden toimijuuden vahvistaminen vaatii auttamistyön tekijöiltä toimimista asiakkaiden rinnalla jatkuvasti muuttuvissa, monitasoisissa suhteissa. Suhdeperustainen auttamistyö huumeista riippuvaisten parissa edellyttää työntekijöiltä laajaa tietopohjaa palvelujärjestelmästä, laisäädännöstä ja muista yhteiskunnallisesti relevantteista tekijöistä, jotka vaikuttavat asiakkaille tarjottuun tukeen. Lisäksi heillä tulee olla ymmärrystä huumeriippuvuudesta ja sen yksilöllisistä vaikutuksista asiakkaiden ja heidän läheistensä arkeen.

Tutkimukseni osoitti, että myös työntekijöiden vuorovaikutuksellisilla lähestymistavoilla on suuri merkitys huumeista riippuvaisten ihmisten toimijuuden vahvistamisessa. Eri suhteissa toimiminen tekee auttamistyön vuorovaikutuksesta monin tavoin kompleksista, minkä vuoksi suhdeperustainen auttamistyö edellyttää sen tekijöiltä hyviä vuorovaikutustaitoja. Työntekijöille tulisi tarjota vaativan työnsä tueksi tutkimusperustaista tietoa siitä, miten asiakkaiden toimijuutta voidaan vuorovaikutuksellisin keinoin tukea.

Tutkimukseni tulokset kertovat siitä, että suomalaisessa palvelujärjestelmässä on jo löydetty hyviä keinoja huumeista riippuvaisten toimijuuden tukemiseksi. Matalan kynnyksen palveluille ominaiset joustavat, asiakkaiden tarpeiden pohjal-

ta muodostetut palvelurakenteet ja työkäytännöt osoittautuivat tässä tärkeiksi tekijöiksi. Myös vuorovaikutuksellisilla lähestymistavoilla, kuten asiakkaille annettuna mahdollisuutena määrittää institutionaalisten kohtaamisten sanallista ja fyysistä vuorovaikutusta, voidaan vahvistaa heidän toimijuuttaan.

Auttamistyö huumeista riippuvaisten palveluisa on jo lähtökohtaisesti vaativaa työtä. Siinä työskennellään haavoittuvien elämäntilanteiden, laajojen suhteiden ja monimutkaisten palvelutarpeiden parissa. Vaikka asiakkaiden toimijuutta voidaan matalan kynnyksen kohtaamisissa tilanteittain vahvistaa muista toimijuutta rajoittavista suhteista huolimatta, myös palvelujärjestelmässä ja laajemmin yhteiskunnassa määriteltyjen auttamistyön reunaehtojen tulee edistää työn toteuttamista.

Huumeista riippuvaisten asiakkaiden ja auttamistyön tekijöiden toimijuuden tukemiseksi on olemassa monia keinoja. Olenneista on huomioida heidän näkemyksensä jo palveluiden järjestämisen, sisältöjen ja toimintakäytäntöjen suunnittelussa sekä jättää auttamistyön kohtaamisissa tilaa työntekijöiden harkintavallalle ja asiakkaiden henkilökohtaiset tarpeet huomioiville työskentelytavoille. Kun työntekijät saavat määritellä työnsä sisällön ammattitietikkansa mukaiseksi ja asiakkaiden yksilöllisten tarpeiden mukaan joustaviksi, huumeista riippuvaisten ihmisten toimijuus saa tilaa vahvistua.

KIRJALLISUUS

- Aamulehti (2017) Päihdeammattilaiset kritisoiivat Tampereen huumehoitoa: ”Kahvittelu korvaa pirikatkon”, 2.7.2017. <https://www.aamulehti.fi/kotimaa/paihdeammattilaiset-tampereen-huumehoidosta-kahvittelu-korvaa-pirikatkon-200171902> (luettu 31.8.2020).
- Hakkarainen, Pekka & Tammi, Tuukka (2018) Huumeiden käytön rangaistavuudesta tulisi luopua. Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitoksen blogi 13.2.2018. <https://blogi.thl.fi/huumeiden-kayton-rangaistavuudesta-tulisi-luopua/> (luettu 31.8.2020).
- Helsingin Sanomat (2015) Kilpailutus pakottaa narkomaanit Helsingissä uusiin palveluihin – ”Miksi purkaa hyväksi havaittu?”, 11.8.2015. <https://www.hs.fi/kaupunki/art-2000002844174.html> (luettu 31.8.2020).
- Helsingin Sanomat (2018) Ruusulankadun päihdeasuntolan ”laajentaminen” nosti tyhjää turhan nettiräivon – Töölössä sijaitsevaa asuntola ei olla laajentamassa, 31.7.2018. <https://www.hs.fi/kaupunki/art-2000005775647.html> (luettu 31.8.2020).
- Juhila, Kirsi & Raitakari, Suvu & Hall, Christopher

- (toim.) (2017) *Responsibilisation at the margins of welfare services*. Lontoo: Routledge.
- Karjalainen, Karoliina & Pekkanen, Niina & Hakkarainen, Pekka (2020) *Suomalaisten huumeiden käyttö ja huumeasenteet: Huumeaiheiset väestökyselyt Suomessa 1992–2018*. Raportti 2/2020. Helsinki: Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos.
- Rönkä, Sanna & Ollgren, Jukka & Alho, Hannu & Brummer-Korvenkontio, Henriikka & Gunnar, Teemu & Karjalainen, Karoliina & Partanen, Airi & Väre, Tiina (2020) *Amfetamiinien ja opioidien ongelmakäytön yleisyys Suomessa vuonna 2017*. *Duodecim* 136 (8), 927–935.
- Stenius, Kerstin & Storbjörk, Jessica (2020) *Balancing welfare and market logics: Procurement regulations for social and health services in four Nordic welfare states*. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs* 37 (1), 6–31.

KIRJOITTAJA

Ranta, Johanna, YTT, tutkijatohtori, SOC, Tampereen yliopisto